

677 SAYILI KANUN, TÜRBELERİ “MİLLİLEŞTİRME” VE YIKICI SONUÇLARI: GEÇ OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E TÜRBEDARLIK

Gökçen Beyinli Dinç*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı mirasını ve İslam’ı kamusal alandan çıkarmak hususunda en etkili kanunlarından biri, 1925 tarihli “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla birtakım unvanların menî ve ilgasına dair” 677 sayılı Kanundur. Buna göre ülkedeki tüm türbeler kapatılmış, türbe ziyareti ve türbedarlık yasaklanmış, kapatılan ve 1950’den sonra müze olarak açılan bazı türbelere devlet memuru olarak bekçiler tayin edilmiştir. Bu makale, tarihsel çalışmalarda yeterince ilgi görmemiş türbedarlık mesleğini, 677 sayılı kanun ve türbelerin “millileştirilmesi” bağlamında, cumhuriyet arşivleri, meclis tutanakları ve daha önce kullanılmamış İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivleri ışığında 1925-1970 dönemine odaklanarak incelemektedir. Geç Osmanlı’da türbedarın kim olduğu, türbeler kapatıldıktan sonra türbe ve türbedarlara ne olduğu, türbelerdeki hırsızlık vakaları, Vakıflar sorunu ve farklı devlet kurumları, türbe bekçileri ile halk arasında yaşanan gerilim, çekişme ve yasal ihlaller ele alınacaktır. Makale, tarihi ve mimari önemi olan türbelerin ihmalinin ve türbeleri müzeye dönüştürerek “millileştirme” politikasının, kültürel tarihimizde kopukluk yaratmasını ve tarihi birikimi zedelemesini göstererek, cumhuriyet tarihinin daha önce ele alınmamış bir boyutunu aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türbedar, 677 Sayılı Kanun, Türbeler, Türkiye Cumhuriyeti, Millileştirme.

The Law 677, Nationalization of Shrines and its Destructive Consequences: Shrine Keeper from the Late Ottoman Empire to the Republic of Turkey

Abstract

One of the foundational laws of the Republic of Turkey on the exclusion of the Ottoman heritage and Islam is the Law 677 which was enacted in 1925. The Law outlawed the mystic orders and closed their lodges as well as hundreds of shrines in the country and prohibited visiting them. Shrine keepers were dismissed and replaced by shrine officers in some shrines. Relying substantially on Republican archives, Parliamentary Proceedings and

* Dr., *Bağımsız Araştırmacı*, Berlin/Almanya, gokcenbdinc@gmail.com

the previously untapped archival evidence from the Istanbul Museum Directorate of Shrines (*İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü*), this article examines the transformation of this occupation and “nationalization” of shrines from 1925 to the 1970s by situating the analysis within its legal context. It will elaborate who was a shrine keeper in the late Ottoman Empire, what happened to the shrines and shrine keepers after the shrines were closed down, the theft incidents the new shrine officers were involved with, policies regarding the “nationalization” of shrines and the tensions as well as negotiations between different actors regarding the shrines. Aiming to shed light on a previously untackled aspect of republican history, the article demonstrates how the abandonment of shrines and the policy of nationalizing and turning them into museums brought along a rupture in the cultural history of the country and contributed to the destruction of historical heritage.

Keywords: Shrine Keeper, The Law 677, Shrines, Republic of Turkey, Nationalization.

Giriş

30 Kasım 1925'te yürürlüğe giren 677 sayılı kanun¹, ülkedeki tüm tarikatları, tekke, zaviye ve türbeleri kapatmış, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, celeblik, üfürükçülük gibi ünvanları yasaklamıştır. Kanunun türbe ve türbedarlıklar ile ilgili bölümünde, “*Türkiye Cumhuriyeti dâbilinde salatine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla biliumum sair türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülgadır.*” denmektedir. Kanuna cumhuriyet tarihine dair literatürde genellikle satır aralarında değinilmiştir. Türkiye’de iki akademisyen, kanunu tekkelerin kapanması ve tarikatların kaldırılması bağlamında ele almıştır. Mustafa Kara, II. Meşrutiyet’ten cumhuriyete giden yıllarda sorulan “*en radikal soru*”nun, “*tekkeleri ne yapalım? Kapatalım mı? İslah mı edelim?*” olduğunu belirtmiş, bu soruya farklı cevaplar verilmekle birlikte, cumhuriyet kadrolarının, “*Abdullah Cevdet’in İctihad dergisi ve Kılıçzade Hakkı’nın başını çektiği bir grup yazar-çizer*”in “*kapatılması, yasaklanması*” şeklindeki tavrını benimsediğine dikkat çekmiştir.² İsmail Kara kanuna, ülkedeki tasavvufi faaliyet açısından yaklaşmış, farklı tarikat liderlerinin nasıl tepki verdiğini ele almış³, ayrıca

¹ “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun,” <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf> [erişim 23 Aralık 2015]. Kanuna dair İcra Vekilleri Heyeti’nin kararı için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 051-0-000-000-000-5-44-1, 17 Ekim 1925. Bu makalede arşiv belgelerindeki ve alıntılardaki terimler, orijinal metindeki halleri ile düzeltilmeden kullanılmıştır.

² Mustafa Kara, “Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar”, *Demokrasi Platformu* 2, no. 6 (2006), s. 1–20. Ayrıca bkz. Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1999.

³ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Mesele Olarak İslam*, İstanbul 2010, s. 237-272.

türbelerin 1950 yılında açılmaları sürecinde etkin rol oynayan Hamdullah Suphi'nin anılarına da yer vermiştir.⁴

Şevket Süreyya Aydemir, Şeyh Sait İsyanı'nda sonra çıkarılan bu kanunu isyanın sonuçlarından biri olarak görür ve ekler: “Artık hayatîyetleri ve dayanakları kalmayan medreselerin kapatılmasıyla nasıl Doğu kültür ve hukukunun en önemli kaynakları ortadan kalkmışsa, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ve onlarla beraber, Tekke ve Şeyh ve Dervişlerinin bir ziyaret ticareti şeklinde yaşattıkları türbelerin kapatılması ile de, Doğunun rub ve kültür bağıntılarının son ocakları da silinmiş oluyordu.”⁵ Bu açıdan kanun, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu ve İslam'dan kopuşunun önemli bir adımıdır. Dönemin aydınlarının mevzuya olumsuz tavrını yansıtmak açısından, kanun mecliste görüşülürken söylenenlere bakmak yeterlidir. Konya mebusu Refik Bey, türbe, tekke ve zaviyelerin “memleketin içerisinde birer fesat menbağı” haline geldiğini belirtmiş, Rize mebusu Ekrem Bey de eklemiştir: “Tekkeler şimdiye kadar en iğrenç içtimaî sâhnelere yuva olmuş, memleketin en buhranlı zamanlarında meşum ve siyâsî tabrihat yapmışlar, roller oynamışlardır.”⁶

Türbelerin ve bir meslek olarak türbedarlığın bugüne kadar akademik ilgiye layık görülmemesi kuşkusuz bu olumsuz tavrın büyük ölçüde yakın zamana dek sürmesi ve türbeleri “hurafe yuvası”⁷ olarak görmekte alakasız değildir. Şemseddin Günaltay'ın 1916 tarihli eserinde belirgin olarak görülen bu tavır, uzun süre devam etmiştir.⁸ Yakın geçmişte ilahiyat fakültelerinde ve halkbilimi alanında yapılan çalışmalar türbelere ve ziyaretine dair bu olumsuz tavrı sürdürmeyerek konuya “ziyaret fenomeni” açısından yaklaşmıştır.⁹ Yine de bu çalışmalar da türbelerin

⁴ A.g.e., s. 18-19. Ayrıca bkz. İsmail Kara, *Şeyh Efendi'nin Riyasındaki Türkiye*, İstanbul 2015, s. 155-7.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal 1919-1922*, Cilt 3, İstanbul 1999, s. 216-221.

⁶ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt: 19, İçtima Senesi, III, 17'inci İçtima, 30 Teşrinisani 1341, s. 282-9.

⁷ Türk modernleşmesinde “hurafe” söylemi, Berlin Humboldt Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladığım doktora tezimde ele aldığım, bu makalenin odağı açısından burada ayrıntısına girmedığım mühim ve geniş bir mevzudur. Konuya dair zihni açıca bir değerlendirme için bkz. İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003, s. 36-41 ve 88-90. Ayrıca bkz. İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, İstanbul 1998 ve genişletilmiş yeni baskısı, İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, İstanbul 2017.

⁸ Şemseddin Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, İstanbul 1332; Abdülkadir İnan, *Hurâfeler ve Menşeleri*, Ankara 1962; Recep Aktaş, *İslam Dini'nin Yasak Ettiği Batıl İnanışlar*, Adana 1965; Mustafa Uysal, *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurâfeler*, İstanbul 1971.

⁹ İlahiyat alanında çalışmalar için örneğin bkz. Ünver Günay, “Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri,” *Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 15 (2003), s. 5-36; Galip Atasagun, “Ziyaret Fenomeni,” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 21 (2006), s. 33-60; Mustafa Tekin, *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Dua ve Sosyal Sorunlar: Konya Mevlana Müzesi Örneği*, İstanbul 2008; Ali Köse and Ali Ayten, *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul 2010. Halkbilimi alanındaki çalışmalar için örneğin bkz. Nihat Aytürk and Bayram Altan, *Türkiye'de Dini Ziyaret Yerleri*, Ankara 1992; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Genişletilmiş 6. baskı, Ankara 2010.

kapanması/açılmasının önemine veya türbedara özel olarak eğilmemiştir. Osmanlı'nın son dönemindeki çalışmalarda ise türbedar, çalışmadan para kazanmanın yolunu bulmuş "kurnaz" bir adam olarak temsil edilmiş,¹⁰ "tembel", veya "miskin" gibi sıfatlarla ilişkilendirilmiştir.¹¹

Türbe Nedir, Türbedar Kimdir?

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde türbeye "İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları" olarak yaklaşımış ve mimari açıdan ele alınmıştır.¹² Oysa türbenin Türkiye'deki ayrılmaz parçası, ziyarettir. Bu açıdan 2009 yılında Türkiye'nin dört bir yanındaki türbelerde, din psikolojisi ve din sosyolojisi çerçevesinde yapılan araştırmanın sonucunda yayımlanan kitaptaki tanım önemlidir: "Türbe kelimesi balk dilinde sadece veli zatların mezarları için değil, aynı zamanda abidevi kişilerin (mesela padişahların) mezarları için de kullanılır. (...) Türbelerin en temel özelliği, buraların insanları kutsalla ilişkilendiren, onlara manevi duygular yaşatan, çeşitli problemlere çare bulan, şifa veren yerler olduğuna inanılmasıdır."¹³ Türbe ziyaretinin "burafe" olarak ötekileştirilmesiyle ilişkili olarak, türbedarların sorumlusu oldukları türbe ile "gönül bağı"na sahip ve türbe ziyaretinin ayrılmaz bir parçası olmalarının, modernleşme sürecinde ötekileştirilmeleriyle yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tarafsız bir bakış açısıyla sordüğümüzda, türbedarın kim olduğunun cevabı türbenin yerine, büyüklüğüne ve ününe göre değişmektedir. Kırşehir'de Hacı Bektaş Veli, İstanbul'da Eyüp Sultan veya Ankara'da Hacı Bayram Veli gibi ziyaret mekânı olan ünlü türbelerde, genellikle bir vakıf vardı ve türbedarlar maaşlarını buradan alırdı. Türbedarın çocukları çoğunlukla bu görevi babadan/anadan devr olarak devam ettirirdi. Dergâh ve tekkelerin şeyhleri de türbedar ünvanıyla anılırdı. Son dönem Osmanlısının en ünlü türbedarı "Fatih türbedarı" olarak tanınan Şeyh Ahmed Amiş Efendi (1807-1920), bu görevi türbedar Bekir Efendi'den devralmıştı.¹⁴ Biraz daha geriye gittiğimizde, örneğin, 18. yüzyıl divan şairi ve Halvetî şeyhi Vahyî'nin (ö. 1718) dedesi Eyüp türbedarı diye bilinen Sünbüliyye Âsîtânesi şeyhi Seyyid Mehmed Eyyûbî Efendi'dir.¹⁶ Ankara'da 17. yüzyılda Şeyh Tâceddinzâde Mustafa Efendi tarafından yaptırılan dergâha Şeyh Abdurrahman Efendi 1717'de türbedar tayin

¹⁰ Kılıçzade Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtulaya İ'lân-ı Harb*, İstanbul 1331, s. 92-107.

¹¹ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, s. 283-295.

¹² İsmail Orman, "Türbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 464-466.

¹³ Köse ve Ayten, *Türbeler*, s. 14.

¹⁴ Nihat Azamat, "Ahmed Amiş Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 43-44. Ayrıca bkz. Mustafa Özdamar, *Ahmed Amiş Efendi*, İstanbul 1997. Geç Osmanlı ve erken cumhuriyet döneminin ünlü mütefekkir ve yazarlarından Babanzâde Ahmed Naim Bey (1872-1934) Ahmed Amiş Efendi'nin mürididir ve torunu Avniye Hanım'la evlenmiştir; Hüseyin Hansu, "Hadis Aşığı Bir Felsefeci: Babanzâde Ahmed Naim Bey", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, İstanbul 2010, s. 385-397. Babanzâde Ahmed Naim Bey hakkında kısa fakat çarpıcı bir değerlendirme için İsmail Kara, *Aramakla Bulunmaz*, İstanbul 2014, s. 11-15.

¹⁶ Hakan Taş, "Vahyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, İstanbul 2012, s. 451-452.

edilmişti.¹⁷ Beşiktaş'ta, Şeyh Yahyâ Efendi (ö. 1571) tarafından kurulan külliyyede, II. Mahmud tarafından türbedar yapılan Şeyh Mehmed Nûri Şemseddin Efendi, 1836'dan 1886'da vefat edene kadar bu görevi yürütmüştü.¹⁸ Yine 19. yüzyılda Rifâiyye şeyhlerinden türbedar Mehmed Râşid Efendi, Sultanahmet'te 1290'da (1873-74) Abdurrahman Şâmî Tekkesi'ni kurmuştu.¹⁹ Her ne kadar istisna da olsa ve arşivlerde adlarına rastlamasak da, cumhuriyet döneminde de din âlimi veya şeyh olan türbedarlara rastlıyoruz. Ebru, mûsiki ve cilt sanatkârı Mustafa Düzgünman (1920-1990), 1953'ten 1979'a kadar Aziz Mahmud Hüdâyî Dergâhı'nın türbedarlığını yapmış.²⁰ Ünlü Cerrâhî Şeyhi İbrahim Fahreddin Efendi, 677 sayılı kanun ile tekkeler kapatılınca türbedar olmuş ve 1966'da vefat edince yerine "Nûreddin Cerrâhî Tekkesi'nin on dokuzuncu türbedarı ve postnişini" Şeyh Muzaffer Ozak geçmiştir.²¹

Türkiye'nin dört bir yanında yüzlerce bulunan küçük evliya türbeleri ve ziyaret yerlerinde²², türbedar dini bir otorite/lider değil, genellikle o mekân ve evliyası ile "gönül bağı" bulunan, oraya kendini adanmış, bağışlarla geçinen kişidir ve kadın da olabilir. Erken cumhuriyetin halkbilimcilerinden Hasan Fehmi, "Arapça olarak 'aciz kuldan ulu tanrıya' diye başlayan küçük ve hazır arzuhaller" hakkındaki ilginç yazısında türbedarlara dair olumsuz tavrı devam ettirir.²³ Buna göre Taceddin Türbesi kapatılırken "hazretin sarığı arası bir kâğıt yağını ile dolu olduğunu" fark edilmiş. Para kazanmak için "yaman bir yol" bulmuş olan "türbedar efendi", "muradını hırsla bekleyen müstedkiye kurbanlar" adanmakla kalmayıp "birer senet mahiyetinde olmak üzere" bu adakları arzuhalde not düşüyormuş. Lakin türbe ziyareti ve adak üzerine etraflıca araştırmalarda bulunmuş dinler tarihçisi Hikmet Tanyu, Hasan Fehmi'nin çizdiği olumsuz tasvire karşı çıkar ve türbedarın zorla kurban adanmasının, bu adakların "senet şeklinde" olmasını kabul etmez. Tanyu'ya göre kişi adağı "kendi iradesiyle" yapıyordu, "manevi mertebesi yüksek bir zata karşı" yapılmış adağını yerine getirmeye

¹⁷ Nazif Öztürk, "Tâceddin Dergâhı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 339-341. Tâceddin Dergâhı'nın selâmlık binası bugün Hacettepe Üniversitesi Kampüsü'ndedir ve Mehmed Âkif Ersoy Müzesi olarak kullanılmaktadır çünkü Mehmed Âkif, Nisan 1920-Mayıs 1921 arasında burada yaşamış ve "İstiklâl Marşı", "Süleyman Nazif", "Bülbül" şiirlerini burada yazmıştır.

¹⁸ M. Baha Tanman, "Yahyâ Efendi Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 246-249.

¹⁹ M. Baha Tanman, "Abdurrahman Şâmî Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1988, s. 174.

²⁰ M. Uğur Derman, "Düzgünman, Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 62-63.

²¹ Nihat Azamat, "Fahreddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul 1995, s. 83-84. Cerrahi tarikatı ve tarikatın Şeyh Muzaffer Ozak ile canlanmasına dair bkz. Fulya Atacan, *Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler*, İstanbul 1990.

²² "Halk İslam"ı ve türbe ziyareti üzerine kapsamlı çalışmaları bulunan Ahmet Yaşar Ocak'ın konuya "veli kültleri" açısından yaklaşımı, türbelerin Türkiye'deki yaygınlığına dair fikir verebilir, bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara 1984, s. 13-19.

²³ Hasan Fehmi, "Tanrı'ya Arzuha", *Halk Bilgisi Haberleri*, c.3, s.28, 15 Eylül 1933, s.104-5.

kendini mecbur hissediyor, getiremezse “ölümden sonra bile bir azaba vesile olacağına” inanıyordu. Tanyu, türbedarın adak konusundaki tavrı ve ne iş yaptığını ise şöyle açıklar:

“Vaktiyle türbedarların veya şimdi türbe yakınına yerleşmeğe özenenlerin bu adaklardan faydalandığı doğrudur. Çok zaman bunlar kurbanları kesmekte, bir parçasını kendileri almakla beraber diğer kısımlarını fakirlere, muhtaçlara dağıtmaktadırlar. Türbedarların veya o role özenenlerin asıl yaptıkları iş, türbeye, ziyarete, adak yerine dair ilgiyi, inancı devam ettirmek, buna elverişli menkabeleri tekrarlamak veya o tarikata mensup zatın diğer müritleri ve halifelerinin gayretleriyle menkabeleri, kerametleri daima canlı, yaşanılır bir halde tutmaktır.”²⁴

Tanyu'nun belirttiği noktalara ek olarak bazı türbedarlar ziyaretçileri “okuyarak” şifacılık da yapardı. Tanyu'ya göre İstanbul'da İkinci Mahmut Türbesi yakınında bulunan Tezveren Dede Türbesi'nin türbedarı “kendi halinde, Kuran okumak, dua etmek, tesbih çekmekle meşgul” bir adamdı; “bazen isteyenlere okuduğu anlaşılıyor”du, dahası türbe kapandıktan sonra da türbeye ziyaret devam etmiş, “şöhret ve rağbet azalmamıştı.”²⁵ Alman yazar ve gazeteci Friedrich Schrader de, iş arayan insanların bu türbeyi ziyaret ettiğini, Mevlevi olan türbedarın bağışlarla geçindiğini ve dileyenlere “okuduğumu” belirtmiş.²⁶ Schrader ayrıca Eğrikapı'daki Tokmak Dede Türbesi'nin kadın türbedarından bahsetmiştir ve evlenmek isteyen gerek Müslüman gerek Hıristiyan kadınların türbeyi ziyaret ederek kutsal suyundan içtiklerini, türbedarın duasına ricacı olduklarını eklemiştir.²⁷ Folklorcu Musa Kazım, eğer bir Mevlevi türbedar “okursa” başağrısının geçeceğine inanıldığını not etmiş.²⁸

Ünlü halkbilimci Mehmet Halit Bayrı konu üzerinde çok çeşitli bilgiler vermiştir. Sümbül Efendi türbesinin yanında bir kuyu vardı ve “türbedar kuyudan çıkardığı suyu şişelere doldurarak isteyenlere verir, buna mukabil para veren olursa alır, vermeyenlere karşı ses çıkarmaz”dı.²⁹ Sümbül Efendi'nin kızı ile evlenen Merkez Efendi'nin türbesi açıkken “ziyaretçilerin ardi arkası kesilmez, her ziyaretçi türbedara

²⁴ Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, s. 80.

²⁵ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, s. 220; Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1947, s. 137.

²⁶ Friedrich Schrader, *Konstantinopel: Vergangenheit und Gegenwart*, Tübingen 1917, s. 90-91. Schrader hakkında bilgi için bkz. Klaus Kreiser, “Turkologie Als Steckenpferd? Von Paul Horn Bis Carl Frank,” *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağan* 13 (2013), s. 213-29.

²⁷ Schrader, *Konstantinopel*, s. 93.

²⁸ Musa Kazım, “Anadolu Hurafeleri,” *Halk Bilgisi Haberleri* 4, no. 48 (9 Mayıs 1935), s. 314-20.

²⁹ Bayrı, *İstanbul Folkloru*, s. 146. Mehmet Halit Bayrı bu kitabındaki ziyaret yerleri hakkındaki bölümü Muammer Önus takma adıyla Halk Bilgisi Haberleri'nde iki makale olarak yayınlamıştır, bkz. Muammer Önus, “İstanbulda Bazı Ziyaret Yerleri,” *Halk Bilgisi Haberleri* 9 / 104 (Haziran 1940), s. 207-208 ve Muammer Önus, “İstanbulda Bazı Ziyaret Yerleri,” *Halk Bilgisi Haberleri* 9 / 105 (Temmuz 1940), s. 218-225.

okunduğundan ve bazıları bir hediye de getirdiğinden türbedarlar bundan faydalanırdı.”³⁰ “İstanbul kadınlarının çok bağlı olduğu” Baba Cafer Türbesi’nin eskiden beş türbedarı varmış ve yaramaz çocuklar Baba Cafer türbedarına okutulunca uslanacaklarına inanılmış.³¹ Çocukları çok sevdiğine inanılan Eyüp Sultan’a sünnet düğünü öncesi gitmek âdeti yaygındı ve türbedara çocukların okutulması, tesbihten geçirilmesi ve tütsü alınması adettendi.³²

Türbeler, “Millileştirme” ve Türbedarlar

Türbeler 677 sayılı kanunla kapatılınca türbeler ve türbedarlar ne oldu? Türbedarların yerine gelen türbe bekçileri nasıl görev yaptılar, örneğin dini şifacılığa devam ettiler mi, türbeler kapalıyken türbelerin korunmalarına katkıda bulundular mı? Özellikle son sorunun cevabı aşağıda ele alacağım üzere maalesef hayırdır. Lakin bu sorulara hakkıyla cevap verebilmek için öncelikle türbelerin karmaşık yönetim tarihine bakmak gereklidir. 1925 yılında kapatılan türbelerden “mimari ve tarihi değeri” bulunan 127 türbe “müze” olarak dönemin Evkaf İdaresi’nden Maarif Vekâleti’ne geçmiş ve bu bakanlık adına İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştı³³; bunların 70 tanesinin yönetimi 1940’da Topkapı Sarayı Müzesi’ne verildi.³⁴ Türbelerin yönetimi için 1966 yılında İstanbul’da bağımsız bir Türbeler ve Müzeler Genel Müdürlüğü kuruldu, 1970’de bu müdürlük lağv edildi ve türbeler Türk ve İslam eserleri Müzesi’ne bağlandılar. 1979’da tekrar “İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü” olarak ayrı bir müdürlük kurulmuştur ve 120 türbenin sorumlusu olarak halen Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet göstermektedir.³⁵

Cumhuriyet tarihinde farklı sayılarla da olsa, devletin bazı türbeleri seçerek kendisinin kılması ve müze olarak yönetimini üstlenmesi, türbeleri “millileştirme” politikası olarak tanımlanabilir. Bu politika aslında dini “millileştirme” veya

³⁰ Bayrı, *İstanbul Folkloru*, s. 150.

³¹ *A.g.e.*, s. 138-139.

³² Mehmet Halit Bayrı, “İstanbul Sünnet Düğünü,” *Halk Bilgisi Haberleri* 11, no. 121 (Kasım 1941), s. 14-16 ve Bayrı, *İstanbul Folkloru*, s. 152-153.

³³ Bu 127 türbe içinde bir tane bile Alevi/Bektaşî türbesi olmaması dikkate değerdir.

³⁴ Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 536.

³⁵ Bugün müdürlüğe bağlı 120 türbe vardır, listesi için bkz. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44099/istanbul-turbeler-muze-mudurlugu.html> [erişim 1 Mart 2015]; listedeki tek Alevî türbe Üsküdar Karacahmed Türbesi’dir. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü’ne arşivde araştırma yapmama izin verdikleri için teşekkür ederim. Müdürlük yapacağım yayınlarda belge numaralarının kullanılmasına izin vermediği için belgelerin tarihleri metin içinde veya dipnot olarak verilerek referans gösterilecektir. İsimleri 677 sayılı kanuna muhalefetten veya başka sorunlarla anılan kişilerin halen yaşayan yakınları olduğu düşünülerek, ad ve soyadlarının baş harfleri verilmeyle yetinilecektir. Bu arşiv 1940 yılından başlayarak müdürlüğe bağlı türbelerin dosyalarını içermektedir; belgeler tarih sırasına göre mevcuttur ve arşiv tasnif veya dijitalize edilmemiştir. Dosya ve belge sayısının çok olduğu göz önüne alındığında, arşiv araştırması çetrefildi. Doktora araştırmamın odağı türbe ziyareti olduğu için, ziyaret mekânı olan türbelere daha çok zaman ayırdım, lakin diğer türbelerin dosyalarını da inceledim.

“devletleştirme”nin bir parçasıdır, çünkü Türkiye Cumhuriyeti Hıristiyan Batı'nın kilise işleri, atamaları ve mülkleri üzerinde kontrol sağlamasına benzer şekilde, ülkedeki dini faaliyet üzerinde hâkimiyet kurmuş ve kontrolü bırakmamıştır.³⁶

Bu noktada 1925-1940 arasında türbelere dair kaynak sorununa da dikkat çekmek gerekiyor. Bu döneme dair türbelere dair kaynaklara sadece Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden ulaşılabilir, kamuya açık olmayan İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü'ndeki arşiv (İTMMA), 1940'dan, yani türbelerin yönetiminin Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'ne bağlandığı tarihten itibaren başlıyor. Öncesinin nerede olduğu bilinmiyor. Türbelerin mülkiyetine sahip Vakıflar arşivine, arşiv araştırması yaptığım 2013'te girilemiyordu; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde de (BCA), İstanbul Türbeler Müzeler Müdürlüğü'nde de bazı belgelerin ilişki eksik, her yazışma takip edilemiyor. Yine de Cumhuriyet arşivlerinden ipuçları elde edebiliyoruz. Örneğin 677 sayılı kanun 30 Kasım'da yürürlüğe girmeden kısa bir süre önce, Maarif Bakanlığı'na devredilen türbelerde görevlilerin sayısı ve ne kadar maaş aldıklarının bildirilmesi talep edilmiş,³⁷ fakat bu yazışmanın cevabı arşivde mevcut değil. Diğer yandan, değerli görülen türbelere kadro tahsis edilmiş ve günün zor şartlarına rağmen bu bekçiler için ödenek ayrılmasına çalışılmıştır.³⁸ İlginç bir belge, İstanbul ve Bursa türbelerinden bahseder fakat farklı bir bağlamda; 3 Eylül 1930 tarihli kararnamede “Şikago darülfünunu hesabına Alisharda Amerikalı mutahassıslar x tarafından yapılan hafriyatta Anadolunun kadim sakinlerine ait olduğu anlaşılan iskelet ve kılıfların İstanbul ve Bursa türbelerinde muhafazasında istihdam edilecek bekçilere ait merbut kadronun tasdiki” vardır, fakat ilişki eksiktir.³⁹

Muhtemelen 1925'te türbelerin kapanmasıyla türbedarların da birçoğu işini kaybetmiştir. Dönemin mali şartları düşünüldüğünde “tarihi ve mimari” önemdeki türbelerin de hepsine türbe bekçisi atanamamıştır. Yine de eski türbedarların göreve devam ettiği istisna örnekler olabilir. Eyüp Camisi emekli imamı ve Türkiye'nin halen yaşayan son “Reisü'l-kurra”sı olan Ahmet Arslanlar bu konuda bize ipuçları

³⁶ Roger Brubaker, “Religion and Nationalism: Four Approaches,” *Nations and Nationalism* 18/ 1 (Ocak 2012), s. 11. Ayrıca bkz. M. Schulze Wessel, (editör) *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa*, Stuttgart 2006. Bu mevzu, bir makale çerçevesinde değerlendirmeye sığmayacak kadar mühim ve uzundur; doktora tezimde konuyu etraflıca ele alıyorum ve Brubaker'in dini “millileştirme/devletleştirme” politikasının Hıristiyan Batı'ya özgü olduğu argümanını eleştiriyorum.

³⁷ BCA 051-0-000-000-000-13-114-67, 23 Ekim 1925; BCA 051-0-000-000-000-12-99-27, 23 Kasım 1925; BCA 051-0-000-000-000-2-13-21, 29 Kasım 1925.

³⁸ BCA001-002-21-42-11, 17 Haziran 1931; BCA 030-0-018-001-002-22-56-20, 2 Ağustos 1931; BCA 030-0-018-001-002-24-77-9, 9 Aralık 1931; BCA 030-0-018-001-002-29-46-1, 9 Haziran 1932; BCA 030-0-018-001-002-29-50-14, 7 Temmuz 1932; BCA 030-0-018-001-002-37-46-5, 15 Haziran 1933; BCA 030-0-018-001-002-56-55-6, 26 Haziran 1935; BCA 030-0-018-001-002-66-52-14, 17 Haziran 1936.

³⁹ BCA, 030-0-018-001-002-13-57-1, 3 Eylül 1930.

veriyor.⁴⁰ Buna göre Eyüp Türbesi kapatıldığı sırada türbede on türbedar ile on kayyum çalışıyormuş ve maaşlarını Evkaf İdaresi'nden alıyorlarmış. Türbe kapanınca, türbedar ve kayyumlar, imam, tahsildar gibi başka “vazifelere” verilmişler. İki türbedar, Ahmed Efendi ve Recep Efendi, “*biż Hz. Halid'i bırakmayız*” deyip gönüllü olarak türbedarlığa devam etmişler, bir süre sonra da devlet onlara maaş bağlamış. 1935'lerde onlar vefat edince türbeye iki bekçi tayin edilmiş.

1950'lere kadar türbe bekçilerinin, yukarıda Tanyu'nun çizdiği çerçevede türbedar olarak çalışması hakkında arşivlerden elde ettiğimiz ipuçları çok azdır. Eyüp Sultan Türbesi'nde 1944'te yaşanan ve polise yansıyan bir vaka ilginç bir örnektir. 25 Ağustos 1944'te F.S. adlı bir kadın, Eyüp Sultan Türbesi'ne “9 parçadan ibaret” bir çocuk kundak takımı getirir ve türbe bekçisi R.Ü.'ye teslim eder.⁴¹ Sebebinin “*çocuğum düşünüyordu, oraya bırakırsanız iyi olursun dediler*” diye açıklar. R.Ü. takımı bir kaç gün durması için türbe bekçisi odasındaki dolaba koyar. F.S. 31 Ağustosta kundağı geri almaya geldiğinde odada bekçinin yardımcısı H.K. vardır. İfadesine göre kundağı türbe bekçisine sormuştur, R.Ü. kundağı “*evvelce aldığımı*” söylemiş ve “*dolafta duruyor kadın gelirse verirsin*” demiştir. H.K. ise kundağı kadına vermeyerek saklar ve “*müze idaresini haberdar*” eder. Olayla ilgili bu üç kişinin ayrıntılı ifadeleri, bize o dönemde 677 sayılı kanuna aykırı olarak türbelerde devam eden şifa ritüellerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin türbe bekçisi, polis “*türbeler ziyarete kapalı olduğu halde*” neden böyle bir şey yaptığını sorduğunda “*bu gibi kundaklar bazen pek ısrar üzerine alınıyordu.*”, “*pek büyük bir ısrar karşısında kaldım.*” diye cevap verir ve kundağı türbenin içine değil, dolaba koyduğunu, hiç bir ücret de kabul etmediğini söyleyerek kendini savunur. İlk kez böyle bir şeyi kabul ettiğini söylese de, yardımcısının “*bu gibi hallerin vukuundan evvelce haberi*” vardır ve “*idareye malumat vermiş*”tir. Polisin “*bu gibi şeyler için daba önce türbe bekçilerine müracaat ettiniz mi?*”, “*türbe bekçileri bu işler için ne kadar para alırlardı?*” gibi sorularını F.S. “*müracaat edilmedi.*”, “*para almadılar. Ve istemediler.*” diye cevaplamış olsa da aksini düşünmemiz için sebepler mevcuttur. Türbe bekçisinin “*kundak bana tebliğden evvel getirilmişti*” savunması, yaklaşık bir yıl önce Eyüp türbe bekçilerine, her ne sebeble olursa olsun ziyaretçi kabul edilmemesi, kabul edenlerin ilgili kanun gereği cezalandırılacağı yönündeki uyarı⁴² kastettiğini düşündürüyor. Bu uyarı belki de Ahmet Arslanlar'ın, son halife Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvar Sultan'ın türbeyi kapalıyken ziyaret etme isteğini “*bütün sorumluluğu üzerine alarak*” yerine getirmesiyle alakalıdır. Yine de bu vaka, türbenin sadece ziyaret değil, şifa amacıyla da ziyaret edildiğine ve türbe bekçilerinin bunun bir parçası olduğuna dair ipuçları veriyor. Olayın sonunda türbe bekçisi R.Ü. 20 Ocak, olayda

⁴⁰ Ahmet Arslanlar, Kişisel Görüşme, 16 ve 17 Temmuz 2013. 1918 doğumlu Ahmet Arslanlar, 1930'lu yıllardan 1984'te emekli olana dek Eyüp Camii'nde imam olarak görev yapmıştır. “Reisül-kurra” makamının önemi için bkz. Yusuf Alemdar, “Reisül-Kurralık Makamı ve Son Reisül-Kurra Ahmed Efendi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, 2011, s. 25-40.

⁴¹ İTMMMA, 31 Ağustos 1944. Bu dosya olaya dair tüm belgeleri içermektedir.

⁴² İTMMMA, 1 Eylül 1943.

adı geçmeyen N.E. ise 27 Ocak 1945'te görevden alınmış ve iki yeni memur tayin edilmiş, olayın polise intikal etmesine sebep olan H.K.'nın ne olduğuna dair bilgi yok, lakin yeni atanan memurlardan biri o değil.

Arşivden bir başka nadir örnek, 1944 yılındandır ve Sümbül Efendi Türbesi ile alakalıdır.⁴³ İstanbul Vakıflar başmüdürü, Topkapı Sarayı Müzesi müdürü Tahsin Öz'e, türbeye "bayır edilen süpürgelerden 50, 60 adedinin süpürgelere satıldığı"nın öğrenildiğini yazar. Buna göre "türbeye bırakılan süpürgelerden fazla olanları bayır sahiplerinin arzuları yerine getirilmiş olmak için ötedenberi camilere verileğeldiğinden", türbe bekçisinin süpürgeleri satması "tabkikat yapılmasını" gerektirmektedir. Tahsin Öz üç gün sonra yazdığı cevapta bekçiyi savunur: "Müzemimiz emrinde bulunan türbelere batıl itikatlar sevkile lüzumlu lüzumsuz eşyanın atılmamasını ve verilmemesini temin için uğraşılmakta olup hatta bu yoldan zabitaya yazılmıştır. Sümbül efendi türbesinin pencereleri tamamen kapalı bulundurulduğuna nazaran içeriye süpürge atılmasına imkân bulunmadığı gibi türbeye getirilmiş ve satılmış süpürge olduğuna dair tabkikat netice vermedi." Öz'ün cevabı "idarenizde kanıt varsa müsebbibini cezalandıralım" diye biter. Arşivde yazışmanın devamı yok, fakat aşağıda yeniden değineceğim üzere, bu dönemde türbelerle ilgilenmeyen Vakıflar İdaresi'nin süpürge satışı ile ilgilenmiş olması manidardır.

Türbelerin Kapanması, Hırsızlık ve Türbe Bekçileri

Türbe bekçilerinin maaşlarına ek olarak dini şifa amaçlı ziyaretlerden ufak tefek gelir elde etmeleri elbette sorunludur, lakin aşağıda görüleceği üzere, bazı türbe bekçilerinin karıştığı hırsızlık vakaları tarihi birikimin zarar görmesi açısından çok daha mühimdir. Türbeler elbette sadece dini şifa açısından ziyaret edilen yerler değil, değerli sanat eserlerine sahip tarihi mekânlardır, lakin 677 sayılı kanunda değişiklik yapılarak 1950'de açılmalarına kadar neredeyse tamamının içlerindeki kıymetli eşyalarla birlikte kaderlerine terk edildiği belirtilmelidir. Gerçi daha 677 sayılı kanun çıkmadan, 16 Eylül 1925'te kıymetli eserlerin müzeye nakledilmesi⁴⁴, müftünün bu eşyaların toplanması ve tespiti için kurulan komisyona katılması salık verilmiş.⁴⁵ Mart 1926'da, Maarif Vekilinden valiliklere gönderilen bir yazıda tarihi önemi olan türbelerdeki eşyanın korunması gerekliliğinden bahsediliyor; Nisan 1931'de Maarif Vekili Esat Bey birçok valiliğe gönderdiği bir yazı ile eşyayı tesbite çalışmış, fakat arşivde Giresun Maarif Emiri'nin 22 Haziran 1931 tarihli "bir adet bakır tas ile yedi parça geyik boynuzu 23.2.1927'de bildirmiştim" cevabı dışında göze çarpan bir ayrıntı yok.⁴⁶ Hamit Koşay bakanlığın bu "müzelik" eserler üzerinde "hassas" davrandığını ve

⁴³ İTMMA, 22 Kasım 1944.

⁴⁴ BCA 030-0-018-001-001-15-59-5, 16 Eylül 1925.

⁴⁵ BCA 051-0-000-000-000-13-114-55, 4 Ekim 1925.

⁴⁶ BCA 490-0-001-000-000-2023-1-1, 22 Haziran 1931. Bu dosya altında arşivde 52 adet belge bulunuyor, fakat yazışmaların tamamını takip etmek mümkün değil. Esat Bey'in yazısı şöyle: "Maarife geçen türbelerdeki asarı nefisenin idarenizde defteri olmadığı takdirde bir komisyon marifetile tesbitini ve mezkûr defterin bir musaddak suretinin vekâlete gönderilmesini kumaş, kâğıt, deri, ahşap eşya olduğuna göre tathir ve muhafazaları için tedbir alınıp alınmadığının ayrıca iş'arını rica ederim efendim.". Yazının Diyarbakır,

müzelere 9362 eser toplandığını belirtiyor, fakat bu rakamın kaynağını vermiyor.⁴⁷ Toplam sayı hakkında bilgi sahibi olmak, bu kadar eser toplanmış dahi olsa neyin nerede olduğunu bugün bilmek çok zor; bilirse de önemli bir kısmının depolarda bekletildiği –halen İstanbul Türbeler Müzeler Müdürlüğü'nün depolarında türbelerden eşyalar bulunmaktadır-, birçoğunun bakımsızlığa terk edildiği gerçektir, o kadar ki bazen imhaları bile gerekmiştir.⁴⁸

Ödenek eksikliği, günden güne eskiyen türbelerin tamiratını da zorlaştırmıştır.⁴⁹ Koşay, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'nün “*dar ödeneğinden*” 1944 sonuna kadar İstanbul'daki türbeler için 33,403 lira, diğer illerdeki için 121,610 lira, yekün 155,013 lira harcadığını, yine kaynak göstermeden belirtir.⁵⁰ Ayas kaynak göstermeden daha ayrıntılı bilgi verir, fakat türbelerin onarımı için harcanan paranın 1943 yılına kadar otuz bin lira olduğunu belirtir.⁵¹ Ne kadar para harcadığından emin olamasak da, 1940'larda Tahsin Öz'ün fotoğraflarını da ekleyerek hazırladığı raporlardan, türbelerin “metruk” bir halde olduğunu öğrenebiliyoruz.⁵² Türkiye'de müzecilik ve sanat tarihi alanında hem yönetici hem de yazar olarak önemli katkılar sağlamış olan Öz, imparatorluğun

Edirne ve Trabzon Maarif Eminliğine giden nüshaları mevcut; cevap olarak 2 Haziran 1931'de Ordu, Artvin, Rize, Gümüşhane maarif idareleri türbelerden alınmış “asarı nefise” olmadığını bildirmişler; Trabzon'da türbe ile alakası olmayan camide bulunan bir tane beyti şerif levhası varmış, Kubilay hadisesi münasebetiyle zabıta tarafından alınmış. Karahisar ve Giresun'dan ise cevap alınmamış.

⁴⁷ Hamit Koşay, “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra”, *Güzel Sanatlar Dergisi Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, 6 (Ocak 1949), s. 1-5.

⁴⁸ 1962'de Milli Eğitim Bakanlığına gönderilen bir yazıda “uzun senelerden beri bütün itimaya rağmen satışından dahi istifade edilemeyecek derecede fersudeleşmiş olduklarından imha suretiyle tasfiyesi icap eden eşyalar”dan bahsedilmektedir; İTMMA 22 Ekim 1962.

⁴⁹ BCA 030-0-010-000-000-192-314-16, 4 Nisan 1929. Bu belgeye göre Maarif Vekili, Başvekâlete yazarak “1928 vekâlet bütçesinde” türbeler için ayrı bir tahsisat olmadığından “istihdam edilen -18- muhafızın ücretleri makâmı devletlerince tesviye buyrulmuştu” demekte ve 1929 için yine vekâletimiz bütçesinde tahsisat bulunmadığını, oysa tamirat ve bekçiler için “İstanbul için -8800- ve Bursa için -2500- lira ki, ceman -11-300 lira” lazım olduğunu, maarif vekâleti bütçesinde buna imkân olmadığı için ödeneğin evkaf bütçesinden verilmesini talep etmişti. Aşağıda değineceğim üzere Vakıflar Müdürlüğü'nün bu talebe olumlu cevap vermiş olma ihtimali yok denecek kadar azdır.

⁵⁰ Hamit Koşay, “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra”. Başbakanlık Cumhuriyet arşivine göre 1932'de Mimar Sinan Türbesi'nin tamir ettirildiğinden eminiz, BCA 030-0-018-001-002-31-62-9; 18 Eylül 1932. İstanbul'daki türbelere harcanan meblağın, “diğer” türbeler için harcanan meblağın yaklaşık dörtte biri olması ilginçtir, çünkü müdürlüğün sorumlu bulunduğu İstanbul dışındaki türbeler, sadece Bursa'daki Şehzade türbeleridir.

⁵¹ “Yalnız 1940 yılı içinde İstanbulda aşağıda görülen türbeler onarılmış bulunmaktadır: Hatice Sultan, Beşinci Murat, İkinci Selim, Üçüncü Murat, Üçüncü Mehmet, Birinci Ahmet, Şebzade Mehmet, Birinci Selim, Abdülmecit, Mahmut paşa, Ferhat Paşa, Sultan Reşat, Siyavuş paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Selim ve Mustafa, Şeyh Aziz Hüddai, Şair Fıtnat, Katip Çelebi ailesi, (...) Bursa'da en önemli anıtlarımızdan biri olan Yeşil türbenin onarılmasına da devam olunmaktadır.”, Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi*, s. 537.

⁵² Listeler İTMMA 23 Eylül 1940, 7 Ekim 1940, 2 Temmuz 1941 ve 5 Temmuz 1941 tarihli belgelerde mevcuttur.

son yıllarında “terkedilmiş”, “perişan” haldeki Topkapı Sarayı’na 1928’te müdür tayin edildi ve bu görevine 1953’te emekli edilene dek devam etti.⁵³ Öz, yönetimleri saraya verilen türbelerin idaresinden de sorumluydu lakin anılarında bu görevinden bahsetmemekte, anıları yayına hazırlayan Erdem Yücel de konuya kısaca girişte bir paragrafta değinmektedir.

1950’lere kadar türbelerdeki en büyük sorun, ödenek eksikliği ve bu eksikliğin vahim bir sonucu olarak, hırsızlıktır. İTMM arşivindeki belgelerin çoğu bu vakalara dairdir. Gerek Tahsin Öz’ün naif çabalarını, gerek devletin türbeler konusundaki yönetim zaafiyetini göstermek açısından Yahya Efendi Türbesi çarpıcı bir örnektir. Tahsin Öz 1944’te, Beşiktaş Yahya Efendi türbesine kurşun hırsızlarının dadandığını ve bekçinin değiştirilmesi gerektiğini İstanbul Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne üç kez yazmış ve cevap alamamış⁵⁴, nihayet tamirâtı Vakıflar’ın yapması gerektiğinden bahsedince Vakıflar’dan, “*keyfiyeti çok zaman evvel vuku bulmuş bir hadise olması ve bununla zabıtaya bildirilmiş bulunması itibarıyla şimdiki halde mütecasirlerini takip ettirmekten başka idaremiççe yapılacak bir şey yok*” cevabını almıştır.⁵⁵ Aynı yıl Temmuz ayında türbenin bekçisi M.N.T., çaldığı şamdanları Kapalıçarşı’da satarken tesadüfen yakalanır; 1940’dan beri baştürbedar olan R.Y. ile işbirliği yaptığı ortaya çıkar.⁵⁶ Uzun soruşturmalardan sonra ilki altı ay, ikincisi bir ay hapis cezasıyla kurtulur⁵⁷, fakat daha sonrasında Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, hüküm giymiş M.N.T.’yi türbe odasından dahi çıkaramaz. Tahsin Öz, 4 Ekim 1945’te Milli Eğitim Bakanlığı’na “*hırsızlık eden ve vazifesinden çıkardığımız bir bekçiyi bile çıkaramayacak olursak ileride ne gibi zorluklar karşısında kalacağımız pek açık*” diye yazmışsa da sonuç alınamamış ve Yahya Efendi cami ve türbesinde kurşun hırsızlığı devam etmiştir.⁵⁸

Bu hırsızlık vakası üzerine Tahsin Öz’ün Maarif Vekilliğine sunduğu iki rapor, türbelerdeki durumu ve türbe bekçileri sorununu yansıtmaları açısından önemlidir. 24 Temmuz 1944 tarihli üç sayfalık ilk raporda sorumlu oldukları 70 türbe için 21 bekçi kadrosunun yetersizliğinden şikâyet etmiş ve bekçi sayısının 30’a çıkarılmasını, 40 lira maaşla başbekçilik için “*şeraiti haiç kimse*” bulunamayacağı için maaşın 90 lira olmasını önermiştir. Yaklaşık üç ay sonra, 2 Ekim 1944’te sunduğu ve benzer şikâyetleri içeren yedi sayfalık bir rapor, “*teberrukat defterlerinde türbelerdeki bütün eşyalar kayıtlı*” olmadığı için Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinden “*Ş.Y.’nin riyasetinde müze memurlarından Ş. A. ve türbeler başbekçisi R. Y.’den mürekekep bir komisyon*” kurularak eşyaların tespit edildiğini belirtir. Bekçilerin ücretlerinin o yıl 25 lira’dan 30 liraya çıktığını, bekçi

⁵³ Erdem Yücel, *Anlarıyla Tahsin Öz*, İstanbul 2009, s. 18 ve 10. Topkapı Sarayı 3 Nisan 1924’te müze yapıldığında Mehmet Refik Bey sarayın müdürüydü.

⁵⁴ İTMM 25 Şubat 1944, 8 Mart 1944, 4 Nisan 1944.

⁵⁵ İTMM 12 Nisan 1944.

⁵⁶ R.Y. maalesef hırsızlık olayı ortaya çıkmadan dört yıl önce, 9 Ocak 1940’ta baştürbedar olmuştur. Daha önce 15 Mayıs 1937 ile 31 Mayıs 1938 arasında Sultanahmet Türbesi, 1 Haziran 1938 ile 8 Ocak 1940 arasında Şehzade Türbesi’nde görev yapmıştır; İTMM, 18 Haziran 1944.

⁵⁷ İTMM 2 Mayıs 1944; İTMM 17 Temmuz 1944; İTMM 18 Temmuz 1944.

⁵⁸ İTMM 22 Haziran 1956.

azlığı ve ücretlerin uygun seviyeye çıkarılmasını vekâlete bildirdiğini fakat netice alamadığını, bazı bekçilere birkaç türbenin sorumluluğu verilse de 15 türbenin bekçisi bulunduğunu yazar. Bu durumda hırsızlıklardan “*ancak bir tesadüf neticesinde*” haber olunabilmektedir, bekçi ücreti az olduğu için “*istenilen ensafta adam*” bulunamamaktadır. Bekçisi olmayan türbelerin anahtarı da hırsızlık olayının faili R.Y.’ye verilmiştir fakat “*iki bekçinin koruduğu bu türbede bu hırsızlık varsa bekçisi olmayan türbeler ne halledir?*” Öz, türbeleri “*en fena şartlara rağmen muhafazaya çalışmaktan müteessir ve bezgin*”dir, hâlbuki Vakıflar idaresinde daha 250 kadar türbe vardır ve hiç tamir görmedikleri için “*harabe haline girmişlerdir. Hiçbirinin bekçisi de olmadığından artık eşyasının ne olduğu da kolayca anlaşılır.*” Türbelerin kurtarılması için “*tedbir alalım*” diyen Tahsin Öz’e Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürü yaklaşık bir yıl sonra, 7 Haziran 1945’te, “*II. Mahmud türbesindeki hırsızlık haberini gördüğünüzü tahmin ediyorum*” diyerek yazar ve “*ilk fırsatta bu şemelerin dökme demirden yaptırılması için*” gereğini yapın, der. Tahsin Öz 11 Haziran 1945’te yazdığı cevapta, idarelerine verilmiş olan 70 türbenin temizliği bakımı onarımı için ihtiyaçlardan bahseder; “*aylık 3000-3500 lira ancak yeter*” der fakat ne onarım için ödenek gösterildiği ne de tahsisat verildiği için “*bu şartlar altında türbelerde hiçbir iş görülemeyeceği*”ni belirtir ve türbelerin durumunun gelecekte “*basında ve mecliste tenkitlere sebep olacağı aşikârdır*” diye ekleyerek “*Binaenaleyh idarelerimizden türbe işlerinin alınmasını önemle rica eylerim*” der. Türbe işleri ondan alınmaz, hırsızlıklar devam eder, Tahsin Öz de mücadeleden vazgeçmez. Örneğin 12 Nisan 1949’da Maarif Vekâleti’ne Fatih, Gülbahar Sultan ve Gazi Osmanpaşa türbelerinden kurşunların çalındığını yazar ve bir bekçi talep eder, fakat 25 Nisan’da aldığı cevap, “*durumun eldekilerle idare edilmesini rica ederim*” olur.

Bu örneklerin gösterdiği üzere, devletin türbeleri “millileştirerek” yönetimini Topkapı Müzesi Müdürlüğü’ne vermesi fakat yönetim için yeterli kaynak ayırmaması, türbelerin perişan hale düşmesine sebep olmuştur ve Tahsin Öz’ün çabaları yeterli olmamıştır. Erken cumhuriyetin öncelikleri ve unutulması istenen geçmiş/mekânlar düşünüldüğünde bu durum şaşırtıcı olmayabilir, ancak türbelerin bazılarının 1950’de açılmasından sonra dahi yetersiz personel yüzünden hırsızlık vakaları devam etmiştir.⁵⁹ 1990’da dahi 112 türbeye 13 personel vardır ve hırsızlıklar devam etmektedir.⁶⁰

Türbelerin Mülkiyeti ve Vakıflar Sorunu

Türbelerin yönetimindeki sorunlardan bir diğeri, yöneten kurumlar değişse de mülkiyetlerinin Vakıflar Müdürlüğü’nde kalmış olmasıdır. Mülkiyetin Vakıflar’da kalması, türbeleri “millileştirme” politikasını etkisiz veya geçersiz kılmaz, bilakis, Vakıflar Genel Müdürlüğü de bir devlet kurumu olduğu için bunun bir parçası kılar. Burada söz konusu olan, devletin hedeflediği politikayı hayata geçirecek kudrette

⁵⁹ Aziz Mahmud Hüdai türbesindeki hırsızlıklar için bkz. İTMMA 6 Mart 1962 ve 4 Ekim 1971. Eyüp Sultan türbesindeki hırsızlıklar için bkz. İTMMA 23 Haziran 1969, 26 Ekim 1971 ve 26 Mart 1980.

⁶⁰ İTMMA, 15 Mart 1990.

olmayışıdır. Vakıflar Müdürlüğü, sahibi olduğu bu mekânları korumak için çaba göstermemiştir.⁶¹ Bu konuda çarpıcı bir örnek, yukarıda adı geçen Fahreddin Efendi'nin, Vakıflar Müdürlüğü 1940 yılında Fatih'teki Cerrahî Dergâh'ını ve türbeyi "atölye olarak şahıslara kiraya" vermek isteyince, dergâh ve türbeyi korumak için beş yıl uğraşarak müzeler müdürlüğüne geçmesini sağlamasıdır. Yani Fahreddin Efendi bu dini mekânları "müze" yaparak koruyabilmiş, ilerleyen yıllarda İstanbul'u Sevenler Cemiyeti'nin desteği ile "harap bir hal alan" dergâh ve türbeyi onarmıştır.⁶² Dergâh halen İTMM'ne bağlıdır.

1945'te Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arasındaki yazışmalar da bize soruna dair bir çerçeve verir. Buna göre Tahsin Öz 3 Mayıs 1945'te türbelerin durumuna dair Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'ne uzun bir rapor yazar. 677 sayılı kanunun türbelerin sadece kapanmasını ve ziyaretini men ettiğini, bakım ve onarımına aykırı hiçbir hüküm olmadığını söyleyen Öz, ilk maddede kapatılmadan önce çalışanları ve gelirleri hakkında kısa bilgiler verdiği türbeleri, Vakıflar İdaresi'nin yirmi yıldır "yüzüstü" bıraktığını belirtir ve diğer maddeleri ekler:

"II - İstanbulda adedi "298"e varan türbelerine doğrudan doğruya veyahut bilvesile bırakılan vakıflar bir araya toplandığı takdirde pek mühim bir yekûn tutacağı çok açık görülmektedir. Hâlbuki türbelerin seddinden beri Vakıflar İdaresi İstanbul Türbelerinin onarımına bir santim sarfetmemiş hatta başlangıçta Mahmud II, Pertev Niyal ve Adile Sultan türbe bekleçilerinin ücretlerini verirken şimdi sadece Adile Sultan bekleçi ücretini vermektedir. Mahmud Paşa, Mahmud II ve Mehmet Reşat türbe bekleçilerinin evlerini bile ellerinden almıştır.

III - Vakıflar idaresi Maarif Bakanlığı emrinde bulunan türbeleri bile Kadastroya mülkî olmak üzere kaydettirerek tapu almıştır.

IV - Akşaray'daki Pertevniyal Sultan türbe bahçesinden mühim bir kısmının, Maarif Bakanlığına veya Topkapı Sarayı Müzesi İdaresine sormaksızın Posta ve Telefon İdaresine vermiş ve hatta türbenin duvar taşları bile Müteabhit tarafından kullanıldığından bu kısmın inzibatı da teblikeye düşmüştür."

Öz raporunu, Vakıflar İdaresi görevini yapmadığı için "*birçok Türk büyüklerinin, hayır severlerinin türbe ve meşfenleri cidden acınacak bir hale düşmüş, bu mimari eserler harap olmuştur*" diyerek bitirir. Vakıflar'ın bu rapora cevabını arşivden göremiyoruz, fakat 12 Temmuz 1945'te dönemin Vakıflar Genel Müdürü'nün başbakanlığa yazdığı bir cevaptan bilgi edinebiliyoruz. Bu cevap, arşivde mevcut olmayan, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2 Temmuz 1945'te Vakıflar'a, MEB'na bağlanan 70 türbenin

⁶¹ Cumhuriyetin ilk yıllarında Vakıflar'a ait sadece türbeler değil, tekke, cami, mezarlık gibi mülkler de bakımsız kalmış, üstelik değerlerinin çok altında fiyatlara satılmıştır, Ali Rıza Dönmez, *Cumhuriyet Devrinde Vakıflar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1991, s. 61. Ayrıca bkz. Adnan Ertem, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

⁶² Nihat Azamat, "Fahreddin Efendi", s. 84.

onarılmasını hatırlattığı ve “türbelerin birçoğunun vakıf yoluyla geliri sağlanmışken, vakıf mallarının muhtelif surette elden çıkarılması veya gelir kaynaklarının yeni bir takım sarf mahallerine tahsis edilmesi yüzünden” perişan hale geldiğini söyleyerek bir anlamda uyardığı bir yazışmanın karşılığıdır. Dönemin Vakıflar müdürü, “*hai'zi kıymet olanların emri muhafaza ve idaresi maarif vekaletine aittir*” diyerek sorumluluk almamış; türbelerin vakıflarında “esasen mevcut olmayan bu gelir kaynaklarının elden çıkarılmış olması veya yeni birtakım yeni bir takım sarf mahallerine tahsis edilmiş bulunması varid değildir” diyerek kendini savunmuş ve sadece Beşinci Mehmed Reşad Türbesi'nin vakfiyesinde onarım için para ayrıldığını belirtmiştir. Bu yazıyı inceleyen Tahsin Öz 4 Eylül 1945'te yine, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'ne yazarak, Vakıflar'ın Sultan Reşad türbesinden başka hiçbir türbenin onarımı için gelir yok demesini eleştirmiş ve “*Vakıflar idaresinin bu türbeleri asırlardan beri hangi gelirle onardığını ve birçok vazife sahibinin ücretlerini ne suretle ödediğini*” sormuştur. Tarihi ve mimari önemi olan 70 türbenin dışında, “*zebrin muhtelif mahalle ve semtlerinde bulunan*” türbelerin “*perişan birer harabe halinde*” mi kalacağını da soran Öz, Milli Eğitim Bakanlığı'nın türbelerin onarımına o güne dek “*onbinlerce lira*” harcadığını, “*korumak için tedbirler*” aldığı göz önünde bulundurulduğunda İstanbul'da tespit ettiği 305 türbenin tapusunun “*Milli Emlak namına alınması*”nı önerir.⁶³

Maalesef bu öneriden veya Öz'ün ek bütçe ya da Vakıflar'dan destek yönündeki çabalarından sonuç çıkmaz. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel 19 Aralık 1945'te Öz'e, süregiden tartışmaları sonlandıracak, Vakıflar Müdürlüğü ile başa çıkamayıp pes ettiğinin ipuçlarını veren bir yazı yazar. Buna göre, “*tarihi ve mimari*” açıdan önemli olan türbelerin “*onarım ve bakımı için gerekli ödeneğin ve kadronun sağlanmasına çalışılmaktadır*”. Dahası Yücel, gelecekte “*tescil sonucunda tarihi ve mimari değeri olduğu meydana çıkacak olan diğer türbelerin idarenize bağlanması uygun görülmüştür*” diyerek, 11 Haziran 1945'te “*idaremizden türbe işlerinin alınmasını önemle rica eylerim*” diyen Öz'e yeni sorumlulukların haberini verir.⁶⁴ Türbelerin mülkiyetinin Vakıflar'da kalmasının yarattığı sorunlara dair bir başka örnek, daha yakın tarihtir. 1980'lerde Eyüp Sultan Türbesi'nden çalınan kurşun Eyüp karakoluna verilmiş, İTMM karakoldan kurşunu alıp türbeyi tamir ettirmek istediğinde görevliler türbenin sahibinin İstanbul Vakıflar Müdürlüğü olduğunu ve ancak bu kurumdan bir görevliye teslim edebileceklerini söylemişler.⁶⁵

Vakıflar Müdürlüğü'nün türbelerin mülkiyetine sahip olması fakat yönetim sorumluluğu verilmemesi, türbeleri yöneten kurumların yeterince otorite kurmasını ve türbeleri etkin şekilde yönetmesini de zorlaştırmıştır. Türbe bekçisi olarak çalışan kişilerin bu yönetim karmaşasından istifade ettiği de görülmüştür. Örneğin Fatih

⁶³ Bu 305 türbe içinde Güldede, Gülami Ali Baba, Tezveren Dede, Eskici Baba gibi (Alevi/Bektaşî olma ihtimali de bulunan) evliya türbeleri de vardır, lakin “millileştirme”ye değer görülmemişlerdir.

⁶⁴ Tahsin Öz'ün Nisan 1952'de “yaş haddi” sebebiyle emekli edilmesinden sonra Vakıflar'da çalışması (ya da çalışmak zorunda kalması), herhalde cilve-i kaderdir. Konu hakkında bkz. Yücel, *Anlaryyla Tahsin Öz*, s. 26-33.

⁶⁵ İTMM, 26 Mart 1980.

Türbe bekçisi iken “yolsuz ve disiplinsiz”liği görüldüğü, fakat muhtemelen işten atılmadığı için Topkapı Sarayı’na “nakledilen” F.G. “cami arlusu türbe içersi mezarlıklar arasındaki türbede” bulunan türbe evinde ikamet etmeye devam etmiş, İTMM kendisini evden çıkarmaya çalışıldığında 2 Mayıs 1967’de şöyle bir açıklama yapmıştır: “Benim oturmuş olduğum yer Türbeler müdürlüğüne ait değil, vakıflara aittir. Kendilerine ait bir yer olduğunu bir belge ile gösterirlerse hemen tabliye ederim. Aksi halde kanuni yoldan bu yeri terk ederim.” İTMM ise bu evin kendilerine ait olduğunu, çünkü evin, türbe Tahsin Öz’ün müdürlüğü sırasında Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğüne devredildikten sonra mimar Mustafa Ayaşlı tarafından yapıldığını savunmuştur.⁶⁶

Türbelerin Açılmaları, Anıtkabir ve “Tarih Mezunu” Türbedar

Yukarıda farklı bağlamlarda değindiğim yazışmaların 1940’lı yıllarda artmasının sebebi, 1950’de bazı türbelerin açılması için yapılan hazırlıklardır. Henüz 1939’da bahsedilen bu hamle, Tan gazetesinde de “Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak” başlıklı haberle dile getirilmiştir.⁶⁷ Laiklik politikalarının henüz gevşemediği 1939’da, haberde “dini mahiyetleri olmayan”lara dikkat çekilmesi doğaldır, zira bu hazırlıklar, ülkenin kültür mirasına sahip çıkma girişiminin, esas olarak ise Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanı olmasıyla eğitim ve kültür alanında yaşanan değişimlerin bir parçasıdır. “Türk kültürü”nü yaşatmayı amaçlayan Yücel’in döneminde birçok şehirde yeni müzeler kurulmuş, Türk kültürünün simgesi olarak görülen tarihi yapılar ve türbeler de restore edilmeye başlanmıştır.⁶⁸ Önemli bir gelişme 18 Temmuz 1944’te “Eski Eserler ve Müzeler”in bir genel müdürlük haline getirilerek 15-23 Şubat 1945’de “Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu”nun toplanmasıdır. Bu toplantıda “Eski Eserler ve Müzeler Müdürü Hamit Z. Koşay ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz bulunmuştur.⁶⁹

1950’de ülkede çok-partili hayata geçiş ile birlikte din politikaları da değişti; bunun bir parçası olarak 1 Mart 1950’de 677 sayılı kanuna değişiklik yapılarak birinci maddesine “türbelerden Türk büyüklerine âit olanlarla, büyük sanat değeri bulunanlar, Millî Eğitim Bakanlığınca umûma açılabilir. Buraların bakımı için gerekli memur ve hizmetliler tâyin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasnib edilir.” ibaresi eklendi.⁷⁰ Buna göre 1950 seçimleri öncesi Cumhuriyet Halk Partisi tarafından sırayla Mustafa Reşid Paşa (13 Mart 1950), Gazi Osman Paşa (5

⁶⁶ İTMM, 6 Mayıs 1967.

⁶⁷ “Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak”, Tan, 13 Kasım 1939. Gazetenin görselini şahsen bana gönderen Tunç Boran’a teşekkür ederim.

⁶⁸ Hasan Ali Yücel ve kültür alanındaki uygulamaları için bkz. İlhan Tekeli and Selim İlkin, Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi Cilt 3, İstanbul 2014, s. 73-84.

⁶⁹ A.g.e., s. 80.

⁷⁰ “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla birtakım unvanların menî ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun”, [https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205566.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205566.pdf) [erişim 20 Kasım 2017]

Nisan 1950), Barbaros Hayreddin Paşa (18 Nisan 1950), Kanuni Sultan Süleyman (19 Nisan 1950) and Yavuz Sultan Selim (21 Nisan 1950) halkın ziyaretine açıldı.⁷¹ Aslında farklı şehirlerden 19 türbenin açılması planlanmıştı ve listede Eyüp Sultan Türbesi yoktu⁷², lakin Osmanlı padişahlarının kılıç kullanma törenlerine mekân olan bir türbe olarak Osmanlı hanedanı için önemli olsa da⁷³, padişah türbesinden ziyade dini bir ziyaret mekânı olan Eyüp Sultan Türbesi seçimlerin ertesinde, 22 Mayıs'ta hükümetin kurulmasından yaklaşık üç ay sonra, 1 Eylül 1950'de Demokrat Parti tarafından ziyarete açıldı. Türbenin yasal olarak açılması kararı ancak 20 Eylülde Bakanlar Kurulu'ndan çıkacaktı.⁷⁴

Türbelerin açılması aslında Osmanlı tarihi ile koparılan bağın, milliyetçilik ve din üzerinden yeniden kurulma çabasının bir parçasıdır. Bu süreçte öncü rol oynamış Hamdullah Suphi Tanrıöver anılarında, 1925'te "*tarihimizi yapmış olanların türbeleri*"nin kapatılması konusunda Mustafa Kemal'e direndiğinden bahseder, çünkü "*memleketin gençlerine o memleketi bir devlet olarak, bir vatan olarak kendisine verenlerin kim olduğunu öğretmek için*" türbelere ihtiyaç vardır; Hamdullah Suphi, İstanbul'da misafir ettiği Yugoslav şaire türbelerin neden kapatıldığını da "*Bir müddet mazî ile alakamızı kesmek istedik, onun için türbeleri kapattık.*" diyerek açıklamıştır.⁷⁵ Türbelerin açılması için 1948'de, sahibi olduğu Türkiye Gazetesi'nde ardarda dört makale yazan Tahsin Demiray da, "*berhalde yirmibeş yıllık bir fîliş değîliş*" diyerek Osmanlı ile cumhuriyet arasındaki sürekliliğe dikkat çekmiş, türbeleri açmanın "*tarihimize karşı bir borç*", "*milletin büyüklerinin türbelerini metruk birer anbar sanan, kapılarındaki kocaman asma*

⁷¹ Gökçen B. Dinç, *The Religious and National 'Others' of the State: People, Superstitions and the Nationalization of Islam in Turkey (1925-1970)*, Doktora Tezi, Berlin Humboldt Üniversitesi, Tarih Bilimleri Enstitüsü, 2017. Türbelerin açılmasının Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemi büyüktür ve tezimde başlı başına bir bölüm olarak ele alınmıştır.

⁷² Açılması planlanan türbeler şunlardı: 1. Ankara: Hacı Bayram Veli, 2. Bilecik: Söğüt Ertuğrul Gazi, 3. Bolu: Göynük Akşemseddin, 4. Bursa: Osman Gazi, 5. Bursa: Orhan Gazi, 6. Bursa: Çelebi Mehmet, 7. Çanakkale: Gelibolu Gazi Süleyman paşa, 8. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet, 9. İstanbul: Yavuz Selim, 10. İstanbul: Kanuni Sultan Süleyman, 11. İstanbul: İkinci Mahmut, 12. İstanbul: Mustafa Reşid Paşa, 13. İstanbul: Barbaros Hayreddin Paşa, 14. İstanbul: Mimar Sinan, 15. İstanbul: Gazi Osman Paşa, 16. Kırşehir: Aşık Paşa, 17. Konya: Selçuk Sultans 18. Konya: Akşehir Nasreddin Hoca, 19. Urfa: Caberkalesi: Süleyman Şah; BCA 030-0-018-001-002-122-30-9, 30 Mart 1950. Listede Hacı Bayram Veli türbesinin bulunması, dini bir ziyaret mekânı olması açısından ilginçtir. Bu türbeleri 11 Mart 1967'de Bakanlar Kurulu kararıyla Sultan Birinci Ahmed, Sultan İkinci Selim, Sultan Üçüncü Mehmed, Sultan Üçüncü Ahmed türbelerinin açılması izledi. 16 Şubat 1990'da yapılan değişiklikle türbelerin açılması için Kültür Bakanlığının onayı yeterli görüldü ve halk için ziyaret geleneği olarak önemli olan türbeler –Eyüp Sultan Türbesi istisna olarak– ancak bu tarihten sonra açılmaya başlandı.

⁷³ Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri," içinde *Eyüp: Dün / Bugün, 11-12 Aralık 1993*, (editör Tülay Artan), İstanbul 1994, s. 50-61.

⁷⁴ BCA 030-0-018-001-002-123-72-19, 20 Eylül 1950.

⁷⁵ Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul 1968, s. 171-174.

kâilitleri görüncede işlerinde canavarlar yatıyor vehmine düşen çocuklarımız”a ve gençlere karşı bir görev olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

Türbelerin açılması konusunda dönemin aydınlarının korkusu, bu mekânlardaki batıl inançların dirilmesi idi. Hamdullah Suphi anılarında, 1946’da Eminönü Halkevinde verdiği kalabalık bir konferansta *“Fatibin, Yavuzun, Kanununin”* türbelerinin açılması gerektiğinden bahsedince dinleyiciler arasında bulunan Orgeneral Fahrettin Altay’ın karşı çıktığını aktarır; Altay’a göre *“Buyurduğumuz cereyan başlarsa, bu memleketin nereye gideceğini kestirmek kabil olmaz. Padişah türbelerinden sonra, evliya türbeleri açılır, sonra halkın türbelere adakları başlar, gene bezler, paçavralar sarılır, gene kapıların önü mezbahalara benzetilir, gene hacı boca derviş, sofya meydanı alır ve bütün inkılabımız tehlikeye düşer.”* Hamdullah Suphi ise karşı çıkmıştır, çünkü ona göre millet *“bu safhayı çoktan atlatmıştır, ... inkılabları benimsemiştir.”*⁷⁷ Bu bağlamda, türbelerin açılması, halkın bu mekânlarla kurduğu “gönül bağı” çerçevesinde değil, farklı kurallarla ziyaret edilmesi anlamına geliyordu. Kanun değişikliğine dair meclisteki görüşmeler, bize türbelerin dini özelliklerinden sıyrılarak, gençliğin “Türk tarihi”ni öğrenmek için ziyaret edeceği “müze”ler olarak inşa edildiğine, açıldıktan sonra da “Anıt kabir” gibi ziyaret edilmelerinin hedeflendiğine işaret eder. Örneğin kanunun görüşülmesinden kısa süre önce Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde Tokat milletvekili Nazım Poroy, türbelerin açılması hakkındaki kanunun başbakanın belirttiği gibi *“milletin ruhundan kopup gelmiş olan”* bir kanun olduğunu söylemiş, lakin Tezveren Baba gibi türbeleri kasdetmediğini ifade etmiştir:

*“Hukuk mektebinde okurken birçok arkadaşlar imtibana girme sırasında zihin açıklığımızı yarar diye buraya girip 10 - 20 para atardık. Oradan geçerken Tezverenbabaya küçük bir bediye verirdik. İstanbul’da bu nevi türbelerin isimlerini dahi bilmem. Zaten türbe kelimesini de doğru bulmam. Geçen sene Bütçe Komisyonunda arzettim, bahsimizin mevzuu olan türbeler birer anıt-kabirdir. Vaktiyle bunlara türbe denmiş, başka kelime bulunmamış. Çoğu, kabramanların, büyük paşaların yaptırdıkları türbelerdir.”*⁷⁸

Kanun değişikliği görüşülürken dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, 677 sayılı kanunun *“Türk büyüklerinin yüksek adlarının tebcilini ve yattıkları yerlerin ziyaretini menetmek kastiyle”* çıkarılmadığının, *“büyük adlarımızın mübarek medarlarını bir nevi hurafe kaynağı haline getirmiş olan bir zihniyeti”* ortadan kaldırmının amaçlandığının altını çizmiş ve *“çocuklarımızı da bilhassa o mübarek mezarlara götürerek, onları ziyaretlerini temin ederek, cellerinin meziyet ve mefkûrelerini almalarını temine çalışacağız”*

⁷⁶ Tahsin Demiray, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları (1948-1950 Makaleleri)*, İstanbul 1955, s. 181-182. Demiray 1948 yılında yazdığı yazıları, önsöz ve konu ile ilgili makaleler ekleyerek bu kitapta toplamıştır, a.g.e., s. 175-186.

⁷⁷ Baydar, *Hamdullah Suphi*, s. 174-176.

⁷⁸ TBMM Tutanak, 8. Dönem, Sıra 10, Cilt 24, Birleşim 49, 17 Şubat 1950, s. 798.

demmiştir.⁷⁹ Buna göre türbeler geçmişte “iplik bağlamak, mum dikmek, adak adamak” gibi “hurafe” ve “batıl itikat”ların kaynağı olmuştu, ancak açılacak türbeler bu şekilde ziyaret edilmeyecekti. Banguoğlu'nun, türbelerin “başlarına türbedar değil münemver adamlar koyacağız. Fatih'in türbesinde oturacak olan zıat üniversiteden mezun bir tarihçi olmak gerektir.” ve “Fatih Sultan Mehmet'in türbesini çocuklarımız, Atatürk Türbesi gibi ziyaret edeceklerdir.” demesi de bu bağlamda anlmalıdır.⁸⁰

Dönemin aydınlarının türbeleri, Pohlsander'in kavramsallaştırdığı üzere, “national monument” (ulusal/millî anıt/kabir) olarak gördüğü belirtilmelidir; çünkü “ulusal/millî anıt/kabir, bir milletin saygı duyulan liderini veya kabramanı onurlandırır, milletin tarihindeki belirli bir olayı hafızada canlı tutar ya da milletin ideallerini ifade eder.”⁸¹ Bu açıdan bakıldığında Anıtkabir, “ulusal/millî anıt/kabir”dir. Türbeler ise, cumhuriyet tarihinde “anıtkabir” yapılmak istenmiştir, çünkü devletin farklı kurumlarının türbelere dair yaklaşımı, seküler bir mekân olarak “müzeleştirmek” ve “Türk tarihi”ni simgeleyen ve bu tarihin öğretildiği bir mekân olarak “millileştirmek”tir.

Türbe Bekçisi, Şifacılık ve Batıl İtikatlar

Türbeleri bu şekilde ziyaret et(tir)me politikası gibi, “tarihçi” türbe görevlileri atanması politikası da başarılı olamadı. Bu noktada 1950'lerden itibaren din politikalarında artan serbestliğin, türbe ziyaretinin ve görünürlüğünün artmasına sebep olduğu belirtilmelidir. Bu konuda çeşitli gazete makalelerine ek olarak⁸², iki kadın tarafından yazılan kitaplar önemlidir. İlki yazar ve Sufi Nezihe Araz'ın (1920-2009) 1956'da Havadis Gazetesi'nde tefrika edilen ve iki yıl sonra yayımlandığında çok satanlar listesine giren *Anadolu Evliyalari* kitabıdır.⁸³ İkincisi ise Türkiye'nin ilk kadın gazetecilerinden Aysel Okan'ın (1933-2010) önce Akşam Gazetesi'nde tefrika edilen, büyük ilgi görünce kitap haline getirilen *İstanbul Evliyalari* çalışmasıdır.⁸⁴ Bu iki eser, dönemin genel yaklaşımının aksine, türbe ziyareti ve evliya inancına “hurafe”, “batıl itikat” olarak yaklaşmamış, İstanbul'un ve Türkiye'nin önde gelen ziyaret yerlerini efsaneleriye birlikte aktarmışlardır. Bu çalışmalarda halen görev yapan türbedarlara dair bilgiler de bulunur ve yukarıda Tanyu'nun işaret ettiği gibi, türbeye dair inanç ve menkıbeleri devam ettirdikleri görülebilir. Örneğin Araz Ankara'da türbesini ziyaret ettiği Kayağdı Hatun'un hikâyesinin tümünü türbedar ninenin ağzından anlatır; türbedar nine “yere düşen mumları düzeltirken” sözlerini şöyle

⁷⁹ TBMM Tutanak, 8. Dönem, Sıra 10, Cilt 25, Birleşim 57, 1 Mart 1950, s. 35-36.

⁸⁰ A.g.e., s. 37-38.

⁸¹ Hans A. Pohlsander, *National Monuments and Nationalism in the 19th Century Germany*, Bern 2008, s. 13.

⁸² Örneğin bkz. Kandemir, “İstanbul'da Bir Panayır,” *İnci*, 8 Eylül 1952; Azize Erten, “Meşhur Adak Yerleri,” *Hafta*, 4 Aralık 1953; Olcayto, “Merkez Efendi Türbesi,” *Hafta*, 30 Mart 1956; “Güzellik Kraliçesi Sevil Nayman Eyüp'te,” *İstanbul*, 3 Şubat 1957.

⁸³ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul 1958.

⁸⁴ Aysel Okan, *İstanbul Evliyalari*, İstanbul 1968.

bitirir: “Türbenin üzerine her gece cemi cümlelerin derin uykuya vardığı saatlerde bir şey yağar, kar mı yağar, nur mu yağar bilmem artık, yere değmeden kaybolur gider.”⁸⁵

Devletin görevlisi olan türbe bekçilerinin bu minvalde faaliyetlerine dair ipucu mevcut değil, lakin 1950’lerden sonra arşivlerde 677 sayılı kanuna dair ihlallere daha sık rastlanır. Örneğin 24 Eylül 1954’te Tahsin Öz Emniyet Müdürlüğüne, Merkez Efendi Türbesi’nde yapılan “*tetkikat sırasında türbede demirbaş dışı (138) parça örtü, yemeni ve saire gibi eşya tesbit*” edildiğini, bunların idarenin “*malumatı dışında türbedar tarafından teberru suretile kabul edildiği*”nin anlaşıldığını yazar ve bu kabulün kanuna aykırı olduğunu belirterek araştırılmasını ister. Cevap alamamış olacak ki bu sefer 24 Aralık 1954’te İstanbul Cumhuriyet Müddeiumumiliğine başka bir yazı yazarak eşyaların “*zaman zaman teberru maksadıyla pencereden atılan eşya olacağı ve türbeyi temizleyen türbedarın bu gibi eşyayı bulduka sanduklar üzerine serdiği tabmin olunmaktadır*” diyerek tahkikat yapılmasını ister. Resmi bir cevap 14 Şubat 1955’te Akbıyık Komiser Muavini’nden gelir ve “*delillerinin neden ibaret olduğunun bildirilmesi*”ni talep eder. Öz, dört gün sonra, 18 Şubatta “*delil, fazla olan halen türbede mevcut ve demirbaşımızda kaydı bulunmayan 138 parça eşyadır. Bilgi edinilmesini rica ederiz.*” diye cevap verir. Vakayı daha fazla arşivlerde takip edemiyoruz lakin insanların artık adakları karşılığında türbelere açıkça hediyeler verdiğini ve “*türbelerin mistik havasına uymayacak bir teşhir keşmekeşi de yaratacağından*” reddedildiklerini görebiliyoruz.⁸⁶

Türbeler etrafında dini şifa pratiklerinin devam ettiği de arşivlerde belirgindir. Örneğin 22 Eylül 1958’te İTMM müfettişi tarafından İstanbul valiliğine yazılan bir dilekçede bazı kişilerin Eyüp Sultan Türbesi’nde, “*türbenin bilhassa halkın ziyarete açık olduğu günlerde türbenin giriş ve çıkış kapısı önlerinde ellerinde kendileri tarafından yazdırılıp tabettirilmiş ayet ve hadis bulunan kâğıtları dağıtmak ve bazıları ise yine ellerinde süpürge ve bez parçaları olduğu halde, güya türbenin vazîfeli müstahdemleri imiş gibi birtakım sözlerle alenen dilenmek suretile*” yerli ve yabancı halkı rahatsız ettikleri belirtilmiş ve “*dini bilgi ve salabiyeti olmadığı halde sünnet çocuklarına yüksek seslerle dua okuyarak ziyaretçilerin huzurunu selbetmekte bulunan ve yegâne emelleri dilencilikten başka bir şey olmayan bu kimselerin buralardan uzaklaştırılarak bu çirkin halin önüne geçilmesi*” için emir verilmesi talep edilmiş. Yani, yukarıda değinildiği üzere, Eyüp Sultan Türbesi’ne sünnet çocuklarını getirme âdeti devam ediyormuş. Bu kişiler arasında türbe bekçileri olup olmadığı metinde belirgin değil, lakin türbelerde görevli bekçilerin şifacılık yaptıkları durumlarda farklı zamanlarda işten atıldıklarını öğreniyoruz.⁸⁷

⁸⁵ Araz, *Anadolu Evliyaları*, s. 79-81.

⁸⁶ İTMM 6 Haziran 1953 ve 8 Haziran 1953. Bahsi geçen türbe Eyüp Sultan türbesi, hediye ise Isparta dokuması değerli bir seccadedir.

⁸⁷ Örneğin Fatih türbesinde bekçi H. Ş. “başında takke ve arkasında hırka ile türbe önünde Kelamıkadim okuyarak halkın etrafında toplanmasına sebep olduğu” için işine son verilmiş, İTMM 10 Şubat 1948; aynı türbede bir başka örnek için bkz. İTMM 6 Mayıs 1967. Daha yakın tarihli örnekler Eyüp Sultan türbesindedir, buna göre bekçiler, para karşılığı dua okuyanlarla işbirliği içindedir; İTMM 9 Ağustos 1985 ve 15 Temmuz 1988.

Türbeleri “müze”ye dönüştürerek “millileştirme” ve başlarına “bekçi” atama politikasının yukarıdaki örneklerden farklı bir şekilde nasıl müzakere edildiğini göstermesi açısından Fatih Türbesi’ndeki bir hadise özellikle dikkat çekicidir. Buna göre dönemin Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Hayrullah Örs, 24 Nisan 1963’te Fatih Kaymakamlığına yazarak, Fatih türbe avlusunda birçok dilencinin toplanarak ziyaretçileri rahatsız ettiğini, aralarındaki çocukların da *“kakaşmak ve galiz konuşmaları”* ile etrafı *“taciş ettikleri”*ni belirtmiş. 17 Temmuzda yine aynı makama yazdığı yazıda belediye zabıtasının dilencileri dağıttını, fakat *“kör K.”* lakaplı *“serkeş ve serseri rublu, her an kavga etmeye müstenit bir kimse”*nin burada hâlâ dilendiğini, dahası geceleri duvardan atlayarak içeri girerek çalınacak eşya ve kurşun aradığını dile getirmiş ve daha önceden kurşun hırsızlığı yaptığı *“istihbar edilen”*, türbenin *“vakur havasını bozan, ... asli terbiyemizle telif edilemeyecek hareketler yapan”* bu kimsenin türbeden uzaklaştırılmasını talep etmiş. Sonuç alamamış olacak ki 31 Ağustos 1964’te yeniden valiliğe yazarak durumun eski halini aldığını, türbenin dilenci dolduğunu ve aralarında *“kavga etmeye müstait, küfürbaz ve serkeş rublu”* olan A. ve bilhassa kör K. lakaplı kimselerin *“ellerinde birer süpürge ile kendilerini kayyum olarak göstermekte ve geceleri de bahçe duvarlarından atlayarak türbe haziresinde”* yattıklarını belirterek *“bu dilenci zümresinin kesin olarak buradan uzaklaştırılması”*nı istemiş. Arşivde bu talebe cevap mevcut değil fakat olayın Vakıflar’a intikal ettiği, dönemin Türkiye Anıtlar Derneği Fatih Camii kolu başkanı H.K.’nın cevabını, 22 Aralık 1964’te Vakıflar’a hitaben yazmasından anlaşılıyor. Buna göre olayda şikayet edilen A., *“türbe avlusunu 15 seneden beri ücretsiz olarak temizlemekte ve aynı zamanda halkın yardımı ile geçiniş gitmektedir.”* Katiyen türbe haziresinde yatmamaktadır, zaten evli çocukludur ve kendi evi vardır. A.’nın yaptığı iş aslında *“müzelerin hademesine”* aittir, fakat türbe bekçisinin *“temizlik ve muhafaza ile alakalandığı katiyen görülmemiştir.”* Türkiye Anıtlar Derneği’ne göre A. kurşun hırsızı değildir, bilakis onlara göre *“namuslu ve dürüst bir kimse”* olarak vakıflarla müzelere hizmetten başka gayesi yoktur. Derneğe göre şikâyeti, *“hiçbir işe yaramayan müze hademesi”* ve bazı insanlar *“hasetlik ve kıskançlıktan”* yapmıştır çünkü A. *“herkesin memnuniyetini celbetmiştir. Müzelerle ait memur, halk tarafından bu adama yapılan yardımı kıskanmakta adeta ortak olmak istemektedir.”* Ayrıca türbenin kapılarının gece açık kalması A.’nın suçu değildir çünkü *“memur geç vakütlere kadar kabvehanelerde vakit geçirip geç vakit türbeki evine döndüğünden”* kapılar açık kalmakta, kurşun hırsızlığı da bu yüzden olmaktadır.

Derneğin neden sadece A.’ya sahip çıkıp kör K. lakaplı kişiden bahsetmediğini, olayın nasıl devam ettiğini ve sonuçlandığını arşivlerden göremiyoruz lakin bu olay türbelerle ilgilenen muhtelif kişi ve kurumlar arasındaki gerilimleri birçok açıdan yansıtmaktadır. İlki, anlaşılın türbeler, ziyaretçilerin başlıklarına ortak olmak için farklı kişilerin dikkatini çekiyordu. İkincisi, türbeyi sahiplenen sıradan bir insan türbeyi yöneten kurum için sorunlu görülebilirken, başka kurumların desteğini alabilmiştir. Üçüncüsü, türbeye resmi olarak atanan bekçi türbeyi yöneten kurum için sorun yaratmazken türbe ile ilgilenen başka kişiler ve kurumlar ile ihtilafa düşebilmektedir.

1965'ten bir başka belge bize yine türbelerin durumu, türbe bekçileri ve müdürlük ilişkisine dair ipuçları vermektedir.⁸⁸ O yıl türbelere genel bir kontrol yapılmış (hangi türbeler olduğu yazılmamıştır), bu kontrol sırasında ziyaret edilen türbelerin bekçilerinin “*temizlik ve bakımları ile mükellef oldukları bu yerlerle yeteri kadar ilgilenmedikleri*” görülmüş ve turistlerin de ziyaret ettiği bu “*türbelere bakanlar ve türbelerde oturanlar*”a sekiz maddelik bir uyarı yazısı gönderilmiştir. Buna göre (1) bekçilerin çamaşırlarını avluya değil “*kapalı ve görülmeyen yere*” asmaları, (2) türbeyi “*haftada en az bir defa*” temizlemeleri, (3) kontrolde türbeyi temiz tutmadığı görülen türbedarların işine son verileceği, (4) her türbedarın türbesi hakkında bilgi sahibi olması, eşyaların bakım ve muhafazası, kurşunlarının çalınmaması hususunda azami dikkat göstermesi gerektiği, (5) türbelerde inceleme yapanlara “*iyi muamelede*” bulunup onlara yardımcı olunacağı, (6) türbedarların kontrol memuruna türbenin durumunu, ihtiyaçlarını, “*adi ve önemli vukuat*”ları bildireceği, (7) şahıslar tarafından hibe edilmek istenen eşyaların müdürlük onayı olmadan kabul edilmeyeceği ve (8) “*kesinlikle onaysız tamirat*” yapılmaması belirtilmiştir. Bu liste, o dönemde türbelerde neler olduğuna dair bize birçok ipucu sunmaktadır. Örneğin, türbelerde bağışların ve tamiratların izinle yapıldığını arşivlerden öğreniyoruz, fakat anlaşılan izinsiz tamiratlar da yapıyormuş. Beşinci maddedeki “*iyi muamele*” vurgusu, sadece A. gibi gönüllü türbedarların değil, resmi bekçi olanların da müdürlük ile sorunları olabildiğini düşündürüyor. Altıncı maddede “*önemli vukuat*”ların bildirilmesine dikkat çekilmesi, müdürlüğün bu konuda sıkıntı yaşamış olduğunu ve bekçilerin türbede olanları müdürlüğe her zaman bildirmediğini hissettiriyor. Bu uyarı listesi, ilk üç maddede temizliğe ve görünüşe dikkat çekerek, sanki türbelerin imajını kurtarmanın ifadesi gibidir. Belki de türbelere “*tarih mezunu*” uzmanlar atama hedefine ulaşmanın imkânsızlığı anlaşıncaya, müdürlük ana hedefini “*temizlik*” olarak revize etmiştir.

Sonuç

1925 yılında 677 sayılı kanunla kapatılan türbelerdeki türbedarların işlerine son verildi ve olumsuz temsillerle değersizleştirilen “türbedar”ların yerine, bazı türbelere devlet memuru olarak türbe bekçileri atandı. Türbeler, dini anlamlarından soyutlandırıldı ve bu mekânlara “Türk tarihi”nin öğrenildiği abideler olarak, “müzeleştirme” ile “millileştirme” hedefiyle yaklaşıldı. Türbe bekçilerinin de bu amaca uygun kişiler olması istendi, fakat türbedarın yerine getirilecek kişinin görevini tanımlarken dahi uzlaşma yoktu, “memur”, “(baş)bekçi”, “hademe” gibi yeni meslek tanımları yürürlüğe sokulsa da “(baş)türbedar” tanımı da kullanılmaya devam etti. Türk devletinin ve kurumlarının türbedarları, “tarih mezunu” türbe bekçileri ile değiştirmeye yetecek mali kaynakları yoktu. Maalesef devlet, türbelerden sorumlu birimlere yeterli bütçe ayırmayarak, türbelerin yönetimini kurumları arasında karmaşıktırarak ve sorunlarla mücadele için ilgili kuruma yeterli otoriteyi vermeyerek, “tarihi ve mimari” değeri olduğu için “millileştirerek” devir aldığı türbelere dahi iyi bakmadı. Bu yüzden türbelerdeki “hurafe”lerle de etkili bir

⁸⁸ IMDS No: 003-757, 30 April 1965.

mücadele yürütülemedi ve türbeler bakımsız kalarak sanat tarihi açısından istismar edildi. Muhtemelen türbelerdeki değerli eşyalara dair hırsızlık vakaları, arşivlerde görüldüğünden de fazladır, çünkü bir çok vaka, tesadüf sonucu öğreniliyordu. Belki de devlet kısıtlı bütçesini göz önüne alıp en azından önde gelen türbelerde, bu türbe ve evliyasıyla “gönül bağı” olan türbedarların işlerine devam etmesine izin verseydi, tarihi miras daha az hasarla bugüne aktarılabilirdi.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü Arşivi (İTMMMA)

Yayımlanmış Devlet Belgeleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları

“Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun,” <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf> [erişim 23 Aralık 2015,]

“Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla birtakım unvanların men ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun,” https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun/tbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205566.pdf [erişim 20 Kasım 2017]

Diğer Kaynaklar

Aktaş, Recep, *İslam Dininin Yasak Ettiği Batıl İnanışlar*, Adana 1965.

Alemdar, Yusuf, “Reisül-Kurralık Makamı ve Son Reisül-Kurra Ahmed Efendi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24 (2011), s. 25-40.

Araz, Nezihe, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul 1958.

Arslanlar, Ahmet. Kişisel Görüşme, 16 ve 17 Temmuz 2013.

Atacan, Fulya, *Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler*, İstanbul 1990.

Atasağun, Galip, “Ziyaret Fenomeni,” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 21 (2006), s. 33-60

Ayas, Nevzad, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948.

Aydemir, Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal 1919-1922*, Cilt 3 İstanbul 1999.

Aytürk, Nihat ve Bayram Altan, *Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri*, Ankara 1992.

Azamat, Nihat, “Ahmed Amiş Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 43-44.

_____, “Fahreddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul 1995, s. 83-84.

Baydar, Mustafa. *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul 1968.

Bayrı, Mehmet Halit, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1947.

_____, “İstanbul Sünnet Düğünü,” *Halk Bilgisi Haberleri* 11, no. 121 (Kasım1941), s. 14-16.

“Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak”, *Tan*, 13 Kasım 1939.

- Brubaker, Roger, "Religion and Nationalism: Four Approaches," *Nations and Nationalism* 18/1 (Ocak 2012), s. 2-20.
- Demiray, Tahsin, *Arkada Biraktığım Küçük İşaret Taşları (1948-1950 Makaleleri)*, İstanbul 1955.
- Derman, M. Uğur, "Düzgünman, Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 62-63.
- Dönmez, Ali Rıza, *Cumhuriyet Devrinde Vakıflar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1991.
- Dinç, Gökçen B., *The Religious and National 'Others' of the State: People, Superstitions and the Nationalization of Islam in Turkey (1925-1970)*, Doktora Tezi, Berlin Humboldt Üniversitesi, Tarih Bilimleri Enstitüsü, 2017.
- Ertem, Adnan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Erten, Azize, "Meşhur Adak Yerleri," *Hafta*, 4 Aralık 1953.
- Günaltay, Şemseddin, *Hurafattan Hakikate*, İstanbul 1332.
- Günay, Ünver, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri," *Kayseri Erziyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 15 (2003), s. 5-36
- "Güzellik Kraliçesi Sevil Nayman Eyüp'te," *İstanbul*, 3 Şubat 1957.
- Hansu, Hüseyin, "Hadis Aşığı Bir Felsefeci: Babanzâde Ahmed Naim Bey", *Dariülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, İstanbul 2010, s. 385-397.
- Hasan Fehmi, "Tanrı'ya Arzuhal", *Halk Bilgisi Haberleri*, c.3, s.28 (15 Eylül 1933), s.104-5.
- İnan, Abdülkadir, *Hurâfeler ve Menşeleri*, Ankara 1962.
- İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü'ne bağlı bulunan türbelerin listesi, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44099/istanbul-turbeler-muze-mudurlugu.html>. [erişim 1 Mart 2015].
- Kafadar, Cemal, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri," içinde *Eyüp: Dün / Bugün, 11-12 Aralık 1993* (editör Tülay Artan), İstanbul 1994, s. 50-61.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Genişletilmiş 6. baskı, Ankara 2010.
- Kandemir, "İstanbul'da Bir Panayır," *İnci*, 8 Eylül 1952.
- Kara, İsmail, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, İstanbul 1998.
- _____, *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003.
- _____, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, İstanbul 2010.
- _____, *Şeyh Efendi'nin Riyasındaki Türkiye*, İstanbul 2015.
- _____, *Aramakla Bulunmaz*, İstanbul 2014.
- _____, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, İstanbul 2017.
- Kara, Mustafa, "Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar," *Demokrasi Platformu* 2, no. 6 (2006): 1-20.
- _____, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1999.
- Kazım, Musa, "Anadolu Hurafeleri," *Halk Bilgisi Haberleri* 4, no. 48 (Mayıs 9, 1935), s. 314-20.
- Kılıçzade Hakkı, *İtikâdât-ı Bâtılaya İ'lân-ı Harb*, İstanbul 1331.
- Koşay, Hamit, "Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra", *Güzel Sanatlar Dergisi Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, 6 (Ocak 1949), s. 1-5.

- Köse, Ali ve Ali Ayten, *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul 2010.
- Kreiser, Klaus, "Turkologie Als Steckenpferd? Von Paul Horn Bis Carl Frank," *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağan* 13 (2013), s. 213-29.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Ankara 1984.
- Okan, Aysel, *İstanbul Evliyalari*, İstanbul 1968.
- Olcayto, "Merkez Efendi Türbesi," *Hafta*, 30 Mart 1956.
- Orman, İsmail, "Türbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 464-466.
- Önus, Muammer, "İstanbulda bazı Ziyaret Yerleri", *Halk Bilgisi Haberleri* 9 / 104 (Haziran 1940), s. 207-208.
- _____, "İstanbulda bazı Ziyaret Yerleri", *Halk Bilgisi Haberleri* 9 / 105 (Temmuz 1940), s. 18-225.
- Özdamar, Mustafa, *Ahmed Amiş Efendi*, İstanbul 1997.
- Öztürk, Nazif, "Tâceddin Dergâhı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 339-341.
- Pohlsander, Hans A., *National Monuments and Nationalism in the 19th Century Germany*, Bern 2008.
- Schrader, Friedrich, *Konstantinopel: Vergangenheit und Gegenwart*, Tübingen 1917.
- Tanman, M. Baha, "Yahyâ Efendi Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 246-249.
- _____, "Abdurrahman Şâmî Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1988, s. 174.
- Tanyu, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, 80.
- Taş, Hakan, "Vahyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, İstanbul 2012, s. 451-452.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi Cilt 3*, İstanbul 2014.
- Tekin, Mustafa. *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Dua ve Sosyal Sorunlar: Konya Mevlana Müzesi Örneği*, İstanbul 2008.
- Uysal, Mustafa, *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurâfeler*, İstanbul 1971.
- Wessel, M. Schulze, (editör) *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa*, Stuttgart 2006.
- Yücel, Erdem, *Anlaryla Tahsin Öz*, İstanbul 2009.